

Siket Zoltán

Parthiscum

A kiszombori körtemplom

Kiszombor Szegedtől 25 km-re keletre, a Maros bal partján található. Évszázadok óta fontos folyami átkelőhely, ugyanis az Erdélybe vezető hadiút mellett helyezkedik el. Az út a kereskedelemben is fontos szerepet töltött be: sót, aranyat, épületfát szállítottak a Maroson Szegedig, amely országos elosztó központként működött. Nem véletlen, hogy Ajtony az ezredfordulón ezen a környéken hozta létre központját, Marosvárt, a későbbi Csanádvárt. Innen van félnapi járóföldre Kiszombor, középkori nevén Zombor.

A falu és a templom története

Zombor ősidők óta lakott hely, ezt támasztja alá az a 426 őskori sir, 28 zsugorított fekvésű csontvázal, melyet Móra Ferenc talált itt 1928-ban. A falu lakói az átkelőhely biztosítása, őrzése mellett halászattal, földműveléssel foglalkoztak. Első írásos említése 1247-ből származik, Zombort a Csanád nemzetség birtokolta, előtte valószínűleg királyi birtok lehetett, említett stratégiai fontossága miatt. A körtemplom – amely a középkori Csanád vármegye egyetlen, gyakorlatilag eredeti állapotában fennmaradt műemléke – a XI. század közepén épülhetett, de elképzelhető a XII. századi datálás is. Annyi bizonyos, a tatárjárás után új, koragótikus, hatosztatú kupoladobot helyeztek az épületre, amely az egresi cisztercita műhely hatását mutatja. Zsigmond mezővárosi rangot adományozott Zombornak, a lakók száma ennek ellenére nem nőtt: a kisméretű templomot nem bővítették ki. Az 1596-ben elkezdődő törökdhülés következtében a település lakói elmenekültek, elhagyták otthonaikat, 1609-ben Báthori Gábor pusztá faluként adományozta a települést a hadházi hajdúknak. A török kiűzése után a terület katonai határőrvidék lett, s ez újratelepítésnek nem kedvezett, a behívott német telepesek földjeit elárverezték, a falu Oexel Mátyás birtokába került. Ő építette a körtemplomhoz kápolnát, melyet hatalmas barokk templommá bővítettek 1776-ban. A templomhoz plébánia tartozott, iskolamesteri lakással és kéttantermes iskolával. A falufejlesztő földbirtokos 1803-ban halt meg, a körtemplomban temették el. 1910-ben a barokk templom helyére nagyméretű hajórészt építettek, a szentélyként használt körtemplomot leválasztották róla.

A körtemplom restaurálása 1939-ben kezdődött el, ekkor kerültek elő a bevakolt ablakok, a török korban lemeszelt freskók. A műemléki és régészeti kutatás 1975-ben folytatódott, a teljes rekonstrukció 1981-83 között valósulhatott meg. Azóta viszonylagos ismertséget szerzett a templom és a település, de a környék szegényes turisztikai lehetőségei miatt csak kevesen keresik fel.

A körtemplom mal arca

Az építmény kívülről kör, belülről hatkaréjos alaprajzú, a külső fal fehérre meszelt. A nyugati oldal karéja előtt a középkorban kapuépítmény állt, a kapu emeleti részéből a karzatra juthattunk, innen egy falba épített lépcső vezetett a boltozat feletti térbe, ahol a

lőrések voltak. Ez az oldal a bejárat most is. A körtemplom közepén újkori oltár állt, a keleti karéjban ikerablak töri meg az egyforma karéjok monotomiáját. Ennek két oldala között életfát jelképező, kidomborodó díszítés fut végig, ez ma is látható.

A templom legértékesebb részének mindenképpen a középkori falképek tekinthetők. Ezek a padlótól két méterre kezdődnek és végigfutnak az öt karéjon (a hatodik a bejárat). Balról az első Veronika kendője, a második kép Mária Salomás gyermekével, a harmadik antiochiai Szent Margit a kezében tartott sárkánnyal, a megfélemezett ördög jelképével. A negyedik kép a trónon ülő Szent Anna, egyik térdén a kis Máriával, a másikon a gyermek Jézussal. Az ötödik a legrejtélyesebb: egy karosszékben ülő férfi szent bal kezében íróvesszőt tart, jobbával fölfelé mutat. A freskók valószínűleg Telegdi Tamás püspök megrendelésére, a XIV. század közepén készültek, s cseh mintákat követnek. A boltozatot barokk freskók díszítik.

A Kiszombor–Karcsa–Gerény csoport

A középkori Magyarország területén a román korban nagy számban épültek centrális egyházak: kerek plébániatemplomok, karnerek (halotti kápolnák), karéjos templomok. Ezek közül három nagyon eltér a többitől: Kiszombor, Karcsa (a Bodroghközben), és Gerény (a Kárpátalján, Ungvár mellett). Közép-Európában hasonló nem található, határozottan egységes csoport képét mutatják.

Mindhárom rotunda kívülről kerek alaprajzú. Belső, hatszögletes középterükhöz hat boltozott, félköríves fülke csatlakozik, melyek közül a keleti nagyobb a többinél. A középtér eredetileg hatszögletes, tamburos kupolában folytatódott, a kupoladobot ablaknyílások törhették át, melyek a templom megvilágítására is szolgáltak. A templomok méretben is hasonlítanak egymáshoz, a kiszombori 9,5 méter, a karcasai 8 m, a gerényi 8,5 m átmérőjű. A fülkék mélysége 1-1,5 m között változik, szélességük 2-2,5 m. Építőanyaguk is ugyanaz, mindegyik téglából épült.

Eredetük vizsgálatánál mindenképpen felfedezhető keleti, bizánci hatás. Kiszomborhoz közel, Marosváron görög szerzetesek éltek, a terület Bizánc szellemi hatóságában helyezkedett el. Karcstát a XII. század közepétől johanniták birtokolták, ők pedig sokféle keleti hatást, így építészeti formákat is hozhattak magukkal. Gerény esetében hasonló keleti párhuzamot nem találunk, de az említett egyezőségek miatt ebbe a csoportba kell sorolnunk.

Ennek a templomtípusnak az eredete a későrómai építészetben talán keleti hatásra kialakult karéjos, fülkekoszorús épületekre vezethető vissza. A III–IV. században ezek a centrális alkotások, főleg mauzóleumok, mártíriumok, az egész Római Birodalom területén ismertek és elterjedtek voltak. Típusuk tovább élt az ókeresztény és bizánci építészetben. Bizánctól pedig örmény területekre is eljutott az új divat: a római mauzóleumtípus felelevenítését jelentették a korai kaukázusi centrális templomok. Ezek a kaukázusi emlékek formájukban, méreteikben, szerkezetükben egészen közel állnak a magyarországiakhoz. Ezt a hasonlóságot leghatározottabban Csemegi József vetette fel. Ő a magyar emlékek legsajátosabbjának a köpenyfalakba mélyített hat fülkét tekinti. A hatszögletes szerkesztési mód szerinte, térszimbólum, mivel a hexagont a sötét, démoni erők távoltartására, rontó hatalmuk megtörésére használták. A hatszögnek ez a bűvös és

jelképes értelme ismert lehetett Arménia (Örményország) és Grúzia területén is, s amint azt a hatfülkés fülkék mutatják, Magyarországon is hasonló szerepet tölthetett be ez a szimbólum. Véleménye szerint a két egymástól távol eső terület között a kapcsolatot a keletről jött magyarság létesíthette.

Julianus barát a XIII. század közepén tett útja során átkelt a Fekete-tengeren és a Kaukázus északnyugati lábánál kötött ki. Úgy gondolta itt kell keresni a magyarokat, akiket a források *sabartoi apshaloi*, vagyis szavárd magyaroknak vagy szabíroknak neveznek. Ők a vándorló magyarság délre, a Kaukázus vidékére szakadt ága és sokáig tarthatták a kapcsolatot a Kárpát-medencében letelepedőkkel, ezt igazolhatja a nagyszentmiklósi aranylelet, amely követajándék lehetett. A centrális körtemplomok hasonlósága egy újabb bizonyíték lehet a két területen élők rokonságára.

Irodalom

- 📖 *Aradi Nóra*: A művészet története a középkori Magyarországon. Bp., 1983.
- 📖 *Dávid Katalin*: Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. Bp., 1974.
- 📖 *Gervers-Molnár Vera*: A középkori Magyarország rotundái. Bp., 1972.
- 📖 Kiszombor körtemplom. Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 296. Bp., 1987.

